

život ve společnosti a při snaze zbavit se tohoto stigmatizujícího handicapu (např. při hledání zaměstnání). Plastičky to popsal Orwell (1996:17), podle kterého „samozřejmě nestojíte o to, aby se to (tj. pád do chudoby) rozkřiklo – musíte předstírat, že žijete docela normálně. Od počátku se zamotáváte do sítě lží, a i s nimi to těžko zvládáte“.

Vedle neuplatňování nároků je rizikem i nepřiznávání oprávnění – neuznání legitimních nároků chudých společností. Buď jako důsledek nižší kvality příslušných zákonů a prováděcích předpisů, nebo nižší kvality organizace sociální sítě – organizací a jedinců, kteří existenci a fungování této sociální sítě zajišťují. V legislativní rovině jde o nepřesnost kritérií pro přiznání oprávnění, přílišnou volnost výkladu ponechanou osobám o oprávnění v jednotlivých případech rozhodujícím a o složitost a nespolehlivost procesů prověřování nároků na sociální dávku. V rovině sociální sítě jde většinou o osobní nedostatečnost, projevující se jako nedostatečná kvalifikace osob rozhodujících o přiznání dávky a o její výši (o rozsahu oprávněných osob a o rozsahu oprávnění v individuálních případech), o předsudky těchto osob a o jejich rozhodování založené na stereotypech o klientech (včetně apriorního podezírání klientů ze snahy o podvod) a na základě nedostatečných informací.

KULTURA BÍDY A TŘÍDA DEKLASOVANÝCH

„V pařížských slumech se totiž shromažďují výstřední lidé – lidé, kteří zůstali úplně sami, napůl zešileli a vzdali se všech pokusů o normální a slušný život. Chudoba je osvobodila od běžných norem chování, stejně jako peníze osvobozují lidi od práce.“

(George Orwell: *Na dně v Paříži a v Londýně*. Votobia, Olomouc 1996, str. 7)

Marginalizace chudých a reakce na ni: kultura bídy a závislosti (od občana ke klientovi)

V poválečné Evropě a USA byla chudoba dlouhou dobu mimo centrum pozornosti společnosti. Formování nové střední třídy a ekonomický růst, který rozšířil možnosti konzumního standardu střední třídy na široké vrstvy obyvatelstva, tomu napomáhaly. Znovuobjevena byla jako velké sociální téma v 60. letech našeho století. Současně se objevily i pokusy vysvětlit tehdejší růst chudoby a popsat prostředí chudých. Tyto pokusy se postupně staly podkladem pro strategie „války proti chudobě“, stejně jako argumentem konzervativních politiků proti existenci sociálního státu.

Sociální reformátoři v USA byli v 60. letech přesvědčeni, že přinejmenším v kulturní rovině je americká společnost homogenní – předpokládali, že všichni její členové sdílejí společné hodnoty a aspirace.¹³⁶ Pokud jsou někteří z nich chudí, je to proto, že nemají dostatek příležitostí tyto hodnoty a aspirace (povýtce hodnoty a aspirace středních vrstev) naplnit. To je tzv. hypotéza blokováných příležitostí (neboli blocked opportunities), která byla ideovým podkladem velkých a velkoryse financovaných programů boje proti chudobě.

Chudí lidé mohou sice akceptovat hodnotový systém středních vrstev a aspirovat na jejich způsob života – přinejmenším alespoň pro své

¹³⁶ Na toto upozorňoval již Marcuse v *Jednorozměrném člověku*, ovšem s tím rozdílem, že to nechápal jako výraz beztřídnosti společnosti, ale jako důsledek oprese – ideologického tlaku utlačovatelských tříd, kterým ekonomický růst umožňuje, alespoň ve sféře spotřeby, vnutit nižším třídám falešné potřeby, které slouží k jejich ovládnutí.

děti. Mohou však též na tento hodnotový systém a na aspirace s ním spojené, stejně jako na životní styl těchto vrstev, rezignovat, odmítnout ho, nebo ho vůbec nepoznat. Tento předpoklad je obsažen v konceptu „kultury bídy“ (neboli culture of poverty), který formuloval americký antropolog Oscar Lewis (1961, 1966) na základě kulturně antropologických studií chudoby a rodin v městských chudinských čtvrtích v Mexico City a v San Juanu. Lewis chápal chudobu spíše jako způsob života a životní strategii než jako pouhou ekonomickou deprivaci. Představovala pro něho způsob adaptace na pocit bezmoci a zoufalství, které plynuly z nemožnosti být úspěšný podle kritérií platných v širší společnosti.¹³⁷ K hlavnímu obsahu kultury bídy patří:

- Chudí jsou svými životními podmínkami postaveni před odlišně životní problémy než nechudá populace.
- Aby se s těmito problémy mohli vypořádat, vytvářejí si specifický životní styl.
- Prostřednictvím kolektivní vzájemné interakce v relativním odloučení od prostředí nechudé populace se tento životní styl stává společnou charakteristikou chudých. Představuje společně sdílené hodnoty, postoje a (vzorce) chování: specifický životní styl se stává (sub)kulturou.
- V okamžiku, kdy se tato subkultura institucionalizuje, má tendenci se reprodukovat se. Její hodnoty, postoje a (vzorce) chování jsou generačně přenášeny z rodičů na jejich děti (děti jsou socializovány v kultuře bídy).
- Tato kultura vytváří základní charakter a osobnost lidí, které jim umožňují přizpůsobit se životu v chudobě a přežít v jejím prostředí, ale současně je handicapují při pokusech z chudoby se vymanit. Takže zůstávají chudými, i když se střetávají s příležitostmi vymanit se z chudoby (nedokáží je ani využít, ani vyhledávat).

K charakteristikám způsobu života v kultuře bídy patří, podle Lewise, neúprosný boj o živobytí. Opuštěnost, hlad, ekonomická nejistota a nemoci jsou průvodními jevy tohoto života. Místo konvenčních snatků je zde běžné nesezdané soužití, které lze bez formalit zrušit. Bydlení v malých, špatně vybavených a přeplněných bytech ztěžuje možnosti harmonického soužití. Mládež nedokončuje svou školní docházku, v jejímž průběhu si tak jako tak neosvojila hodnoty a konvence

¹³⁷ Připomeňme si znovu v této souvislosti Mertonův pocit anomie, který plyne z toho, že anomická osoba není schopna legálním způsobem dosáhnout toho, co je v dané společnosti hodnotou.

hlavního proudu společnosti (ať již se týkají chování, či aspirací). Pro kulturu bídy je na komunitní úrovni charakteristická nedostatečná participace v institucích širší společnosti. Na úrovni rodiny jde o krátké dětství, předčasné sexuální zkušenosti, nemanželské soužití spojené s nestabilitou těchto svazků a vysoký podíl osamělých matek s dětmi. Na individuální rovině se jedná o silný pocit marginality a bezmocnosti, závislosti a inferiority. S tím je spojeno slabé ego, nedostatečná kontrola emocí a impulzů, orientace na přítomnost s neschopností plánovat a odkládat požitky,¹³⁸ sklon k fatalismu a vysoká tolerance k patologickému chování všeho druhu. To vše podporuje delikvenci mladistvých, jejichž relaxace se omezuje na hospody a fotbalové stadiony. Tito lidé nepatří k žádným klubům, sdružením či občanským iniciativám širší společnosti.

Kultura bídy je způsobem života, předávaným z generace na generaci a majícím zvláštní sociální a psychologické konsekvence pro své členy. V tomto smyslu je samoobnovujícím se stavem (jako perpetuum mobile). „Jestliže se vytvoří, má tendenci přenášet se z generací na generaci svým vlivem, který má na děti, jež v ní vyrůstají“ (Lewis, 1966:50). Tyto děti v procesu socializace přijímají její hodnotový systém, postoje a nízké aspirace, což je handicapuje při vyhledávání a využívání jejich životních šancí. Typický příjemce sociální podpory žije v rodině, která skýtá jen malou pravděpodobnost, že zde budou dětem předány aktivní životní postoje. Tato rodina žije z podpor a z podpor budou žít i její děti. Celý systém podpor jen odrazuje od hledání práce, podporuje stav, kdy svobodné matky nehledají partnery, povzbuzuje k rozvodům a plození nemanželských dětí – tedy rozmnožuje domácnosti, které jsou pro příjem podpor typické.

Koncept kultury bídy měl v USA dvojí interpretaci. Poskytl podporu výkladu o potřebě dát bezmocným, pasivním a závislým osobám vnější impuls a pomoci jim vymanit se ze začarovaného kruhu deprese a degradace, reprodukcí se z generace na generaci. Na druhé straně však poskytl i argumenty konzervativním politikům pro ospravedlnění restriktivní sociální politiky (jejich názor převládá v americkém politickém životě v 80. letech v souvislosti s konceptem underclass, s přesvědčením, že sociální stát napomáhá destrukci občanské společnosti, neboť mění občany v klienty).

¹³⁸ Zejména tyto kulturní rysy jsou chápány jako důležité faktory udržující osoby ve stavu chudoby.

V konzervativním diskursu se pojem kultura bídy stal eufemismem pro patologické chování chudých a pro vysvětlování jeho kořenů v duchu klasického určení „undeserving poverty“. I když zdroje chudoby jsou často chápány jako objektivní faktory (nezaměstnanost), rezonuje tento koncept v mnohém s tradičním morálním pohledem na chudobu. Kultura bídy se tak jeví jako morální status, jehož obsahem je závislost – klientelismus (ve vztahu k sociálnímu státu) – předávaná v procesu socializace z generace na generaci a vytvářející kulturní vzorce chování určitého okruhu osob. Slouží k označení těch, jejichž chování a hodnoty změnilo jejich zubožení a sebeobnovující se svět závislosti na sociálním státu.

Kritici tohoto pojetí ovšem upozorňují, že jde jen novou verzí staré představy zasloužené chudoby a o snahu svalovat růst chudoby na charakter chudých. Slouží k vydělení určité skupiny osob ze zbytku společnosti a ke stigmatizaci této skupiny. V mnohém tedy rezonuje s tradičním moralistickým pohledem na chudobu. Rozdělování chudých podle morálních kategorií představuje jeden z předsudků, přetrvávajících v historii diskuse o vztahu chudoby a sociálního státu. Další analogické předsudky předpokládají, že sociální stát ničí ochotu pracovat a rodinu jako sociální instituci (přebírá za ni totiž jisté odpovědnosti).

V 80. letech přesvědčení o existenci specifické subpopulace relativně dlouhodobě chudých, sdílejících určité charakteristiky a uzamykajících se do kultury bídy, sílí. Autoři jako například Kenneth Auletta (1983) a Charles Murray (1984) rozvíjejí v souvislosti s konceptem kultury bídy koncept třídy deklasovaných (underclass). Je to konzervativní reakce na neúspěch sociálních programů, jež měly chudým poskytnout šanci, impulz k zvládnutí (který požadovala hypotéza blokování příležitostí). Rozčarování z neúspěchu těchto programů bylo všeobecné. Prezident Johnson například konstatoval: „Vyhlásili jsme válku chudobě a prohráli jsme ji.“

Konzervativci poukazovali v této souvislosti na dramatický růst sociálních výdajů, zcela neadekvátní současnému růstu sociálně patologických jevů, zejména mezi černošským obyvatelstvem. Murray (1984) přišel s novou variantou sociálního darwinismu a jeho argumentace poskytla legitimitu krácení sociálních programů a redukci sociálního státu. Právě v 80. letech pomohly ke zvolení prezidenta Reagana hlasy těchto Američanů, kteří si přáli, aby se zastavila inflace, akceleroval se stagnující ekonomický růst a omezily se federální výdaje a tím i rozpočtový deficit. Byli toho názoru, že právě tímto způsobem se i pro

chudé udělá více než různými nákladnými federálními programy, které byly rezidui „války proti chudobě“ ze 60. let. Je třeba ovšem poznamenat, že jejich přání se vyplnilo: inflace i nezaměstnanost klesla, ekonomický růst akceleroval – jen postavení chudých zůstalo stejné. Dokonce nejen v relativním, ale i v absolutním slova smyslu.

Konzervativní výklad kultury bídy byl pochopitelně napaden jako ideologizovaný koncept, jako personifikace nechuti bohatnoucích středních vrstev financovat stále nákladnější sociální solidaritu ve společnosti. V tomto ohledu připomíná Joseph Heller, autor „Hlavy XXII“, v rozhovoru pro časopis Respekt (9.-15. 6. 1997) konstatování svého hrdiny Yossariana, že teď patří ke střední sociální vrstvě, k té, co nechce platit větší daně proto, aby se zlepšily podmínky těch, kteří neplatí žádné.

Jistou analogií konceptu kultury bídy je i situáční teorie chudoby (Wilson, 1994, 1996). Podle ní je chudoba, jako ostatně i další aspekty třídní nerovnosti, nejen důsledkem nerovné distribuce ekonomických a politických privilegií a zdrojů, ale i důsledkem různého přístupu ke kultuře. Oproti teorii kultury bídy situáční teorie chudoby konstatuje, že chudí se někdy chovají odlišně nebo mají odlišný styl života a preference ne proto, že mají odlišné hodnoty, ale proto, že jsou chudí. Jejich odlišnost od zbytku populace, zejména od středních tříd, je dána situací, v níž se nacházejí. Nemají jisté zaměstnání a obecně nemohou žít na standardní životní úrovni. Jsou si však vědomi dominantních hodnot společnosti a uznávají je, i když se učí akceptovat chování, které může být s těmito hodnotami v rozporu (je to jen „realistická“ rezignace na některé hodnoty, které nemohou pro svoji chudobu dosáhnout). Z hlediska teorie kultury bídy jsou vlastnosti chudých příčinami jejich chudoby. Nikoliv z hlediska situáční teorie. Jestliže teorie kultury bídy vidí jako podmínku odstranění chudoby změnu osobnostních charakteristik chudých, pro situáční teorii je podmínkou odstranění chudoby změna situace chudých (jejich osobnostní charakteristiky jim nebrání využít nabídnuté příležitosti).

Třída deklasovaných: pauperismus a underclass

V 70. letech inicioval časopis Time debatu o spojení městských ghett chudoby s drogami, těhotenstvím nezletilých, vysokým podílem svobodných matek, vysokou nezaměstnaností. Podle Time žije za hradbami ghett velká skupina neovladatelných, společnosti odcize-

ných, ke společnosti nepřátelských osob underclass. Z ní se rekrutuje neúměrně mnoho (s ohledem na její podíl v celku společnosti) drogově závislých osob, mladistvých delikventů, nezletilých matek¹³⁹, rozvrácených rodin, zločinců a osob žijících z dávek sociálního státu. Všimněme si, jak jsou osoby závislé na pomoci sociálního státu svým řazením nepřímo kriminalizovány. Podle konzervativců deklasovaní nejsou jen chudí. Jsou to chudí s chováním, které má sebedestruktivní charakter. Jsou adaptovaní na prostředí vzájemného násilí a jsou závislí na dávkách sociálního státu. Lze mezi ně zařadit všechny, kdo v myslích příslušníků hlavního proudu společnosti budí podezření, že se řídí heslem, které ve své knize „Memoirs of a Beatnik“ (Čas beatníků) vyjádřila Diane di Prima: „Žijte z podpory, vykašlete se na práci, zůstaňte doma, fetujte a šukejte“ (1996:80). Vhodnou strategií boje proti chudobě proto není rozvíjet programy sociálního státu, ale naopak omezit je a tím donutit deklasované pracovat, spoléhat se na sebe a převzít více odpovědnosti za svůj osud.¹⁴⁰

Debata o underclass je jen jinou verzí starší debaty o pauperizaci a pauperech z 19. století. Tehdy Marx spojoval pauperizaci s existencí relativního přelidnění – s existencí rezervní armády pracovních sil, jejíž životní úroveň klesá pod průměrnou normální úroveň dělnické třídy. Třída pauperizovaných se neustále doplňuje z přebytečných průmyslových i zemědělských dělníků. Ať již tím, že ztrácejí zaměstnání, nebo tím, že jsou jejich mzdy stlačovány pod průměr tak, jak klesá jejich potřeba. Jádrem pauperizovaných jsou (pomineme-li spolu s Marxem tuláky, zločince, prostitutky – zkrátka lumpenproletariát) zejména tři kategorie osob: 1. práce schopné nezaměstnané osoby, 2. sirotci a děti pauperů, 3. lidé zchátralí a neschopní práce.

Do určité míry se třída deklasovaných stala v 80. letech prominentním problémem díky diskusi o strategii sociálního státu v boji proti chudobě. Zatímco klasický sociální stát v USA přistupoval k chudým

¹³⁹ Nárůst počtu nezletilých matek mezi chudými v USA jedni vysvětlují jejich nezodpovědností, jiní kalkulem (dítě dá ženě bez perspektiv status a prostřednictvím dávek sociální pomoci i obživu), další nevědomostí dívek, které jsou tak nevzdělané, že „ani nevědí, že sex má něco společného s rozením dětí“.

¹⁴⁰ Podle obecné víry deklasovaní nemají žádnou motivaci k tomu být zaměstnaní, odmítají odpovědnost za svou vlastní existenci a za následky svého jednání. Murray (1984) například konstatuje, že mezi deklasovanými zaměstnání a sociální odpovědnost nemají žádnou hodnotu.

vždy jako k jedincům a zdůrazňoval osobní incentivy. válka proti chudobě se v 60. letech opírala o programy rekonstrukce a reorganizace komunit. Pro odpůrce klasického liberálního státu je underclass důsledkem minulého dluhu společnosti v investicích do vzdělávacích institucí v komunitách chudých a v investicích do lidského kapitálu uvnitř těchto komunit. To je příčinou kultury bída, která se zde šíří. Tento přístup obrátil pozornost na otázky sociální dezorganizace komunit, v nichž žijí chudí. I když populace těchto komunit byla různorodá, začalo se o jejich příslušnicích hovořit jako o reálné existující skupině či třídě – underclass.

Underclass vymezil taxativně ve své stejnojmenné knize Auletta (1983); podle kterého se jedná o relativně stálou minoritu mezi chudými, kterou lze rozřadit do čtyř kategorií:

- pasivní chudé: žijící dlouhodobě z dávek sociálního státu,
- hostilní pouliční kriminálníky (často drogově závislé a mladistvé), kteří terorizují obyvatele měst,
- pasáky, dealery a ostatní existence, jež si vydělávají na své živobytí v šedé a černé ekonomice; i když se jen zřídka dopouštějí násilných činů,
- traumatizované alkoholiky, bezdomovce a mentálně postižené.

Aulettovo schéma underclass kriminalizuje, jako ostatně značná část užších vymezení této kategorie osob (je to více Marxův lumpenproletariát než jeho pauperi). Ne všichni, kdo tento pojem používají, však činí podobně. Širší pojetí underclass vychází z toho, že sociální třída je definována svým vztahem k ekonomické moci, nikoliv svou kulturou (jako je tomu v užším pojetí underclass). Lidé zůstávají příslušníky různých sociálních tříd i přes existenci mezitřídní mobility a přes rostoucí stírání rozdílů mezi kulturami různých tříd. Podle tohoto pojetí mohou k underclass patřit i osoby pohybující se na sekundárním trhu práce, který je charakterizován nízkou stabilitou zaměstnání, nízkou úrovní mezd a vysokým podílem práce na částečný úvazek. Underclass se rekrutuje z osob, které mají nedostatečnou kvalifikaci a vzdělání, mají zkušenost s dlouhodobou nezaměstnaností nebo se drží mimo trh práce a jsou spojeny s kriminálními aktivitami či nelegální ekonomikou. Oproti Aulettovi, jehož výše uvedený výčet příslušníků underclass sleduje linii sociální patologie, uvádí Jencks (1993) jejich širší určení, když konstatuje, že underclass bývá vymezena:

- ⊖ příjmem (zbídačelá underclass),
- ⊖ zdroji příjmu (underclass mimo hlavní profesní systém),
- ⊖ kulturními dovednostmi (underclass z hlediska vzdělání),
- ⊖ morálními normami (násilnická underclass).

Podle užšího (kulturního) vymezení je underclass třídou osob, která se nachází v sociální stratifikaci na dně společnosti, pod dvěma třídami pracujících.¹⁴¹ Jde o členy společnosti, jimž jsou sociálním státem vypláceny dávky sociální pomoci. Tvoří ji dlouhodobí klienti sociálního státu: osoby a domácnosti trvale (a jak tvrdí kritici sociálního státu i programově) závislé na jeho dávkách. Jde o ty, kdo si tuto závislost zabudovali do své životní strategie, stejně jako o osoby chycené do pastí chudoby – do systému, který jejich chudobu a závislost neustále obnovuje.

Diskuse o závislosti deklasovaných se často točí kolem klasického problému morálního hazardu, který představuje, podle krajně liberalistického stanoviska, sociální stát. Ten totiž, podle Murraye (1984), umožnil, že se chudým vyplatí chovat se způsobem, který je sice z krátkodobého pohledu pro ně výhodný, ale v dlouhodobé perspektivě jde o chování destruktivní. Aktivity sociálního státu mají nezamýšlený důsledek: čím více se snaží chudým pomoci, tím více jich produkuje. Murray ovšem jen formuloval pregnančně to, co jinak vyjadřovali i další autoři (např. Gilder, 1981 a další). Dobrymi úmysly společnosti je jen dlážděna cesta do pekel. Sociální programy, místo aby chudým pomáhaly, doposud vždy jen podporovaly kulturu bídy. Především ničily vůli chudých tvrdě pracovat a udržovat stabilní rodiny,¹⁴² a tím jen prohlubovaly propast mezi chudými a zbytkem společnosti.

Příslušníci underclass, v tomto úzkém pojetí, se vzdali svého občanství a stali se klienty sociálního státu. A nejen to, změnili tímto aktem své hodnoty a aspirace a vytvořili tak subkulturu odlišnou od kultury hlavního proudu společnosti (spojení konceptu underclass a konceptu

¹⁴¹ Tak ji vymezuje Runciman (1990), jeden z těch, kdo do novodobé diskuse pojem underclass vnesli.

¹⁴² Systém podpor svobodným matkám je například činěn spoluzodpovědným za růst jejich počtu, neboť nejen umožnil důstojnější existenci těm ženám, které se jimi staly bez své vůle, ale nabídl řadě žen mateřství bez manželství jako možnou životní strategii. Vedlo to nejen k dramatickému nárůstu počtu svobodných matek, ale také k nárůstu těhotenství a mateřství nezletilých. Naopak, omezení podpor svobodným matkám vedlo k poklesu jejich počtu.

kultury bídy). Výhody sociálního státu vedou nutně k rozšíření jevů, které jsou z hlediska hodnot hlavního proudu společnosti nežádoucí až deviantní. Murray (1984) považuje rostoucí americkou underclass za patologickou manifestaci kultury závislosti vytvořené sociálním státem. Jestliže totiž sociální stát zmírňuje podmínky lidí, kteří se dostali do obtížné situace, zvyšuje zároveň i pravděpodobnost, že se do těchto obtíží v budoucnosti opět dostanou.

Ne všichni autoři považují pojem underclass za relevantní (podle některých tento pojem neoznačuje žádnou sociální skutečnost a je jen ideologickou konstrukcí). Ne všichni z těch, kdo ho používají, mají k underclass tak vyhraněně nepřátelský postoj, jež jsme popsali. Wilson (1987) akceptuje konzervativní názor, že se v prostředí chudých Afroameričanů šíří antisociální a sebedestruktivní chování. Na rozdíl od Murraye či Auletty však toto chování nechápe jako důsledek osobních charakteristik či kulturně rasového typu, ale jako vedlejší důsledek ekonomických a demografických procesů. V prvním případě jde o pokles průmyslové výroby, což je provázáno poklesem poptávky po nekvalifikovaných a málo kvalifikovaných pracovnících. A takových je mezi etnickými menšinami značný podíl. V druhém případě jde o migraci, či lépe řečeno útěk středních vrstev z prostředí chudoby, což vede k horizontální diferenciaci, k prostorovému oddělení chudých od hlavního proudu společnosti a vytváření ghett a následně i kultury ghetta (ghetto culture).

Jako faktory, které přispívají k udržování této kultury, Wilson uvádí především vysokou nezaměstnanost a vysoký podíl neprovdaných žen s dětmi. Nezaměstnanost obecně, ale zejména mezi mladými obyvateli ghett, roste v důsledku jejich nízké kvalifikace a špatné kvalifikační struktury (structural unemployment hypothesis). Růst počtu svobodných matek s dětmi roste díky tomu, že se v ghettech zmenšuje sňatkový trh (marriage pool). Podle Wilsona zde muži častěji umírají (v mnoha případech násilnou smrtí), řada z nich je ve vězení a většina je bez zaměstnání. Vysoká nezaměstnanost mužské populace snižuje atraktivitu sňatku (no marriageable hypothesis).

Díky útěku středních vrstev z tohoto prostředí upadá v ghettech školství, síť obchodů, ale i zájem o potlačování kriminality. Koncentrace nezaměstnaných zde vede k tomu, že být bez práce nestigmatizuje. Sociální sítě, jejichž prostřednictvím lze získat zaměstnání, se rozpadají nebo se omezují na stejně postižené (physical isolation hypothesis). Wilson věří, že sociální izolace, spolu s ekonomickou depri-

váci, jsou rozhodujícími faktory při vzniku a posilování kultury ghett. Proto také odmítá koncept kultury bída, který se mu jeví příliš fatalistický.

V jakém vztahu jsou obyvatelé ghett, označovaní jako underclass, k majoritní společnosti? Rada autorů upozorňuje na to, že projevy jejich nespokojenosti se životním standardem a podmínkami života mají většinou spíše charakter nihilistické vzpoury proti etablované společnosti, jejím hodnotám a standardům chování než cíleného politického protestu. Seabrook (1987) konstatuje, že ve Velké Británii nejsou bohatí objektem zášti a nevole chudých, ale modelem pro jejich aspirace. Nezanedbatelná část z nich se pokouší dosáhnout životního stylu středních vrstev, jímž jsou prosycena masmédia – ať již k tomu využívají legální či nelegální prostředky. Jiná část z nich je s nedostupností těchto vzorů smířena. Násilí, které je symptomem ghett, v nichž žijí, se většinou neobrací proti bohatým, spíše se vybíjí uvnitř těchto ghett, s relativně malými důsledky pro střední třídy.

Dahrendorf (1992) upozorňuje, že třída deklasovaných neohrožuje společnost ani tak rizikem nového třídního boje či „útokem na Westminsterský palác“, jako nahlodáváním sítě společenských hodnot a vztahů, v nichž žijeme. Pokud společnost toleruje stav, kdy část populace je vyloučena z mnoha oblastí společenské participace a jsou jí upřena mnohá základní práva, nemůže být překvapena, že tyto hodnoty hlavního proudu společnosti zpochybňuje. O tomto problému se zmiňuje již Engels, který si kladl řečnickou otázku: „Třída, která musí nést všechny nevýhody sociálního řádu, aniž má něco z jeho výhod, třída, jíž tento sociální řád připadá pouze nepřátelský – od takové třídy se ještě žádá, aby tento sociální řád respektovala?“ (Engels, 1950:130). Ve společnosti tak vznikají místa, kam společnost nedohlédne a kam řádní občané (ani policie) nechodí: tzv. no go areas.

INSTITUCIONALIZACE CHUDOBY V ČECHÁCH PO ROCE 1989

Výchozí stav

Spolu s bohatstvím se v české společnosti po roce 1989 vynořila i chudoba. Výraz vynořila je zvolen úmyslně. Tak jako bohatství, ani chudoba v reálném socialismu nezmizela. Byla pouze díky redistributivním mechanismům v nivelizované společnosti plošně méně vyhraněná a díky restriktivním mechanismům i méně viditelná. Vzniku chudoby, respektive rozšíření marginální skupiny skutečně chudých lidí, bránil v minulosti starý režim mnoha způsoby.¹⁴³ Ve svých počátcích sice pauperizoval v rámci obecného přerozdělení početné skupiny velkých i malých vlastníků, na druhé straně však štědře rozdával a umožnil tak zejména nižším třídám zvýšení životní úrovně. Zejména šlo o masové dotace do těch sfér sociálního prostoru, odkud se tradičně rekrutuje největší podíl chudých a deprivovaných. Především do odvětví s vysokým podílem nekvalifikované práce: do hornictví, hutnictví, průmyslového stavebnictví a těžkého strojírenství, po kolektivizaci pak ve stále stoupající míře i do zemědělství, aby vyrovnal relativní kompetitivní nevýhody těchto odvětví. Dotace zde vytvářely a udržovaly nepřiměřeně velký počet pracovních míst (přezaměstnanost), udržovaly vysoké mzdy a intervenovaly do mzdových relací. Riziko chudoby pracovníků snižovaly i dotace do sociální infrastruktury těchto výrobních odvětví (dopravy do zaměstnání, podnikových bytů atd.).¹⁴⁴

Vedle makrostrukturálních intervencí, subvencování infrastruktury a intervence do mzdových relací zadržoval socialistický stát vznik chudoby nepřímou i tím, že pomáhal zlepšovat situaci rodin s nízkými příjmy bezplatným zdravotnictvím a školstvím a masivními dotacemi cen základních potravin, bydlení (včetně velkorysého systému bezúročných a částečně i nenávratných půjček) a energií. Přímo pak intervenoval vel-

¹⁴³ Jednal veden nejhrubším politickým pragmatismem, bez opory v ekonomické či sociální teorii a bez veřejné reflexe v masmédiích.

¹⁴⁴ Z intervencí do infrastruktury profitovali i potenciálně chudí z jiných odvětví, na něž se intervenční praktiky postupně fatálně rozšiřovaly.